

UDK 94:316.728(497.11)''1941''
551.515:398.3(497.11)''1941''

Др Милош Тимотијевић, музејски саветник
Народни музеј, Чачак
slapovi@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 14.01.2021.
Прихваћен 22.01.2021.

Небески знаци и земаљске прилике: астрономске појаве, метеоролошке промене и геолошка активност у Србији 1941. године

Апстракт: *Кретање небеских тела, климатске промене и земљотреси увек су утицали на живот људи. Док се астрономским појавама углавном само приписује симболичко дејство на активности људи, метеоролошке промене и геолошка активност имају директан утицај. Тумачење таквих дешавања, нарочито у преломним историјским епохама, често се наслања на митски начин размишљања и закључивања. По много чему је 1941. година била апокалиптична за српски народ, али истовремено испуњена екстремним климатским променама, земљотресима и једним помрачењем месеца, којима ипак нису приписана посебна значења.*

Кључне речи: хладноћа, врућина, киша, снег, олуја, земљотрес, помрачења месеца и сунца, рат.

Метеоролошке промене и геолошка активност одувек утичу на људе и њихово понашање. Често им се приписује катаклизмички предзнак. Обично им се придружују и многе астрономске појаве (помрачења сунца и месеца, пролазак комета, падови метеора), које у народним веровањима најављују крупне историјске промене, смрт владара, пропаст држава, уништење људи.¹ Многи „даровити“ појединци додатно тумаче таква дешавања, која тако добијају нова сложена значења.² У прошлости су повремено најразличитија знамења и пророчанства имала велику улогу у ишчекивању, подстицању и накнадним тумачењима важних политичких догађаја.³

¹ Ненад Ђ. Јанковић, *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба* (Београд: САНУ, одељење друштвених наука: Научна књига, 1951), 38–46, 109–117.

² Драгана Антонијевић, „’Окултна историја’: предсказања и веровања о српским владарима у знаменитим догађајима у 19. веку”, *Годишњак за друштвену историју*, 7, 1 (2000), 1–22.

³ Трајан Стојановић, „Структурне основе миленаризма код Јужних Словена у XVII и XVIII веку“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 120 (2006), 21–34.

За разлику од астрономских и геолошких промена, метеоролошке промене су свакодневне, и у већини случајева њима се не приписују посебна значења. Међутим, ако су температуре претерано високе или ниске, количина и врста падавина неуобичајено велика, те учесталост грмљавина или олуја, они појединачно или заједно могу битије утицати на људске активности.⁴ Ако се такве појаве дешавају у драматичним историјским раздобљима као што су рат и окупација, могу (иако то није правило) да добију и додатну симболику.

Управо је 1941. година била „најпогодније” раздобље за формирање посебних тумачења климатских промена, геолошке активности и астрономских појава, те за потврду најразличитијих апокалиптичких предсказања.

Хладно пролеће

Успон тоталитарних режима и технике за уништавање узнемиравао је све људе пред Други светски рат, а црквени великодостојници су у таквим „знамењима времена” видели пропаст модерне цивилизације.⁵ Радикални припадници Богомољачког покрета јавно су најављивали пропаст света.⁶

Владика Николај је у божићној посланици за 1939. позивао на „духовно наоружање”, а масовне погибије, природне непогоде и страх од будућег рата тумачени су као категорија греха. Комунисти су у унутрашњости земље за Божић 1941. послали „честитку” материјално и политички утицајним људима са поруком: „Сретан вам последњи Божић у капиталистичкој Југославији”.⁷ Прижељкивање пропасти капитализма било је на одређени начин и призивање дана „сравњивања рачуна” и остварења пророчанства које најављује ослобађање човека од окова материјализма.⁸

Променљиве климатске прилике обезбеђују свакој години многа знамења, која се могу катаклизмично тумачити. Међутим, почетком 1941. године зима није била јака, а слаб снег и углавном топло време за зимско годишње доба стварали су пријатан осећај. Већ половином фебруара осетило се пролеће, које

⁴ Trajan Stojanović *Balkanski svetovi: prva i poslednja Evropa* (Beograd: Equilibrium, 1997), 52–56.

⁵ Милош Тимотијевић, „Дунули су вихорни ветрови”: ставови епископа Николаја Велимировића о Јеврејима, либерализму, комунизму и нацизму у штампи Жичке епархије пред Други светски рат”, *Наша прошлост* 8 (2007), 97–119

⁶ Милош Тимотијевић, *Век сумње : религиозност у чачанском крају 1886–2008* (Чачак: Народни музеј : „Легенда”, 2009), 404.

⁷ Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Осветљавање истине: документа за политичку и војну историју Чачка. Књ. 1, 1938–1941*, (Чачак: Народни музеј: Историјски архив; Краљево: Народни музеј, 2006), 196, 522–527.

⁸ Најл Фергусон, *Моћ новца: новац и моћ у савременом свету 1700–2000*, (Београд: Службени гласник, 2012), 24–27.

је почетком марта јасно најављено сунчаним данима и активношћу вегетације. У то доба људи су били забринуте због рата у Европи, а када је крајем марта дошло до политичких промена у Југославији, климатске промене потиснуте су у други план.⁹

Београд је 6. априла 1941. бомбардован по топлом и ведром дану. Већ сутрадан време се променило, а 8. априла почела је да пада суснежица. Температура се спустила, што је заједно са падавинама негативно утицало на људе који су због страха од бомбардовања побегли изван насеља. Хладноћа, киша и снег стварали су проблеме и онима који су остали у граду, јер је много зграда било оштећено, прозори разбијени, а јак ветар подстицао је пожаре. Одмах се појавила бојазан од ширења заразних болести. Веће немачке јединице ушле су у град 13. априла на католички Ускрс, чиме је званично почела окупација Београда. Тога дана било је ведро, али са јаким мразем.¹⁰

Током Априлског рата време је углавном било лоше. Ниски облаци, магла која се дуго задржавала у долинама, честа киша са суснежицом, која је на неким местима прелазила у праве снежне мећаве, више су наликовали на зимско, него на пролећно годишње доба.¹¹ Војници Краљевине Југославије који су у повлачењу остали на планинама, као што је био Копаоник, доживели су велико невреме праћено снегом, прекид снабдевања и вишедневно гладовање.¹² Снег је расквасио путеве у долинама, створивши велико благо, у коме је остало много заглављеног оружја поражене војске.¹³

Огрочење због брзог пораза и пропасти земље био је доминантан осећај. Они који нису желели да прихвате капитулацију подстицај за отпор тражили су у симболици црквених празника, јер је православни Ускрс био 20. априла 1941. године, што је требало да симболизује преображај народа и „васкрснуће” националног отпора.¹⁴ Ипак, утученост је била веома раширена, додатно појачана кишом и хладноћом, и то таквом да је 4. маја у Београду изгледало да је

⁹ Милош Московљевић, *Дневник: 1916-1968*, пр. Момчило Исић (Београд: Институт за новију историју Србије: „Византија”, 2018), 554–571.

¹⁰ Григорије Бабовић, *Летонис Шапца: 1933-1944* (Београд: Институт за новију историју Србије; Шабац: Библиотека шабачка, 2010), 90, 92; Московљевић, *Дневник*, 572–574.

¹¹ Петар Вукчевић, „Операције југословенског ваздухопловства у рату 1941”, *Гласник српског историјско-културног друштва „Безов”*, 20, (децембар 1967), 7–26; Velimir Terzić, *Slot Kraljevine Jugoslavije 1941: uzroci i posledice poraza 2* (Београд: Народна knjiga; Ljubljana, Београд: Partizanska knjiga; Titograd: Pobjeda, 1983), 343.

¹² Stanoje Aksić, „Razvoj NOP u lipjanskoj opštini 1941. godine”, *1941-1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe. Knj. 2* (Београд: Vojnoizdavački zavod, 1975), 299.

¹³ Milivoje Katić, „Sećanje na formiranje i rad partijske organizacije u Bačevcu kod Beograda”, *1941-1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe. Knj. 3* (Београд: Vojnoizdavački zavod, 1975), 484.

¹⁴ Милош Тимотијевић, *Драгиша Васић и српска национална идеја, друго допуњено издање* (Београд: Службени гласник, 2019), 402–403.

негде на оближњим планима сигурно пао снег.¹⁵ По великој киши и невремену, током ноћи између 10. и 11. маја 1941, на планину Суворобор дошао је и пуковник Михаиловић са својом групом од 26 људи.¹⁶

Цео април и половина маја 1941. године били су хладни. Често је падала киша, дувао је хладан ветар, магла се редовно спуштала. Захваљујући хладном времену спречено је ширење заразе у Београду, јер су немачке бомбе покидале канализациону и водоводну мрежу.¹⁷ Град је почео да се делимично чисти крајем маја, а водовод да функционише тек половином јула.¹⁸ Летње врућине могле су да буду велика опасност, јер су покидане канализационе цеви загадиле многе подруме, а недостатак воде онемогућио је коришћење санитарних мрежа које су остале у исправном стању. Становништво се водом снабдевало путем цистерни и буради, а Општина је саградила привремене јавне клозете испред зграда.¹⁹ Ископано је укупно 130 таквих јама.²⁰

Затрпана тела настрадалих људи, општа прљаштина и ограничене могућности за одржавање хигијене били су веома погодни услови за појаву многих епидемија у топлим летњим данима. Немци су због страха од ширења трбушног тифуса спровели масону вакцинацију. У Београду је већ током маја вакцинисано око 120.000 људи, да би до почетка септембра обављено око 400.000 вакцинација, што је било много више од укупног броја становника. Многи су по два пута вакцинисани.²¹ Потом су вакцинације против трбушног тифуса спровођене у околини Београда и унутрашњости.²² У Мионици су, на пример, „пелцовани” сви становници среза.²³ Људи су вакцинисани током целог лета не само против тифуса већ и против дифтерије.²⁴ Слично је било и у јесен, а они који су одбијали

¹⁵ Московљевић, *Дневник*, 578.

¹⁶ Коста Николић, *Историја равнорског покрета 1* (Београд, „Српска реч”, 1999), 42–47.

¹⁷ Аноним, „Пролеће над Београдом”, *Ново време*, 17. мај 1941, 6.

¹⁸ Аноним, „Београдска општина почела је да пере и чисти улице”, *Ново време*, 20. мај 1941, 4.

¹⁹ Вл. С., „Ускоро ће бити завршени радови на водоводној и канализациој мрежи у Београду”, *Ново време*, 15. јун 1941, 3; Вл. С., „Београдски водовод доведен у исправно стање”, *Ново време*, 10. јул 1941, стр. 5.

²⁰ М. Мар., „Рад отсека за дезинфекцију београдске општине на одржавању чистоће”, *Ново време*, 10. август 1941, 5; Раде Ристановић, „Svakodnevnica prvih meseci okupacije 1941. u člancima beogradskih Opštinskih novina”, *Istorija 20. veka*, 1 (2014), 99; Раде Ристановић, „У служби грађана’: комунално питање у Београду на страницама колаборационистичке штампе, *Колаборационистичка штампа 1941-1944*, књ. II. ур: Александар Стојановић (Београд: „Филип Фишњић” 2017), 171.

²¹ Бранислав Божовић, *Београд под комесарском управом 1941. године* (Београд: Институт за савремену историју, 1998), 51.

²² Аноним, „Нема епидемије трбушног тифуса”, *Ново време*, 18. мај 1941, 4; „Доживљаји једног лекара за време вакцинације против тифуса”, *Ново време*, 22. мај 1941, 2; М.С.Ј., „Радови на асанацији престоницке периферије”, *Обнова*, 2. септембар 1941, 5.

²³ Аноним, „Обавезно вакцинисање против тифуса у Обреновцу”, *Ново време*, 3. јун 1941, 5.

²⁴ Д. Т., „Пелцовање против трбушног тифуса”, *Ново време*, 19. јун 1941, 4.

²⁵ Аноним, „Санитарне мере у Крагујевцу”, *Ново време*, 15. јун 1941, 3.

да се вакцинишу против трбушног тифуса нису могли да добију хлеб.²⁵ Према јавно објављеној статистици број оболелих од трбушног тифуса у пролеће 1941. био је већи него 1940. године у исто време, али ипак се више умирало од срчаних тегоба и нервне истрошености него у мирнодобско доба.²⁶ Штампа у окупираној Србији јавно је објављивала закључке лекара да због оптерећеног вегетативног нервног система жлезде имају појачану функцију, што утиче на организам и слаби цело тело.²⁷

Све до почетка устанка терор и злочини немачке окупационе управе нису имали већи обим, при чему је судбина неколико стотина стрељаних и затворених особа ипак условила ширење страха.²⁸ Са сломом југословенске државе српски народ доживео је тешку судбину, што је условило да биолошки опстанак буде најважнија брига.²⁹

Студено лето

Почетком јуна 1941. изгледало је да топло време најављује лето. Ипак, и даље је било „прилично свежине”, па се страховало за квалитет летине.³⁰ На Сави је одмах почела сезона купања.³¹ Убрзо је поново захладнело.³² Пале су и нове кише, реке су надошле и изазвале поплаве. Сава је после 7. јуна 1941. постепено почела да се повлачи у своје корито.³³ Услед јаких киша активирала су се клизишта земље, па је пут Београд–Обреновац код Умке био угрожен.³⁴

Поново се појавила опасност од зараза, али овога пута од маларије, јер су многобројне баре биле легло комараца који су преносили болест. Београд је због нечистоће и продаје намирница на улици имао много проблема са хигијеном.³⁵

²⁵ Аноним, „Ко се не вакцинише не добија хлеб”, *Ново време*, 12. октобар 1941, 4.

²⁶ С. Рамзин, „Упоредна статистика болесника: уздравствено-хигијенско стање у Београду после шестог априла”, *Ново време*, 24. јун 1941, 6.

²⁷ Др. М.А., „Од чега свет данас највише болује”, *Ново време*, 17. август 1941, 5.

²⁸ Венценслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944.* (Београд: „Рад”, 1970), 40.

²⁹ Branko Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu : 1939-1945.* (Beograd : Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 97-147.

³⁰ Московљевић, *Дневник*, 581.

³¹ Аноним, „Сезона купања на Сави већ је почела”, *Ново време*, 1. јун 1941, 5.

³² Московљевић, *Дневник*, 582.

³³ Аноним, „Сава се повлачи у своје корито”, *Ново време*, 8, 9, 10. јун 1941, 7.

³⁴ Аноним, „Клизање терена код Умке”, *Ново време*, 14. јун 1941, 6.

³⁵ Др. М.А., „Маларије нема много...али зато доста мува у Београду”, *Ново време*, 8, 9, 10. јун 1941, 7.

Додатни проблем стварао је ветар, који је у данима без кише разносио велике облаке прашине.³⁶

„Срећом” кишни дани били су много чешћи. Падавине су условиле изливање река, које се тек у другој половини јуна повлаче у своја корита. Све то утицало и на кашњење сетве.³⁷ Мали нерентабилни поседи без механизације, а због рата и без радне снаге, нису могли да произведу довољне количине хране за исхрану становништва.³⁸ Неповољне климатске промене само су појачале све проблеме у пољопривреди најављујући несташнице хране.

Ново захлађење уследило је 13. јуна, као када на планинама падне снег, и све до половине месеца време је било веома променљиво. Од 22. јуна температура је порасла и преовладавали су ведри дани. Повремено је падала и киша, што је било погодно за усеве.³⁹ Крајем јуна поново су дошли ведри дани, па је много људи ишло на купање.⁴⁰ За тренутак је изгледало да је лето коначно стигло. Међутим, почетком јула поново је пала јака киша, која је оштетила усеве, да би после разведравања, завладала летња врућина.⁴¹ Али ни то није дуго трајало. Већ 4. јула у западној Србији пала је обилна киша праћена олујом и градом. Бујице су нанеле велике количине песка и камења у плодне њиве. Поплављена је и електрична централа у Пожеги, па је варошица остала без струје и без наде да ће се квар брзо поправити.⁴² Цела Србија била је захваћена невременом, а гром је у селу Баћоглава код Куршумлије убио Ружу Тодоровић док је скупљала сено са мужем Радивојем. Страдала су им и два вола.⁴³

Велика киша условила је изливање свих водотокова и код Аранђеловца, а бујице су изазвале ерозију земљишта, наневши усевима велику штету.⁴⁴ Киша је затим накратко престала да пада, да би нови пљускови од 9. до 11. јула условили озбиљно захлађење за летње доба. Температура се спустила до +13 °С.⁴⁵ У Београду је већ 8. јула било веома хладно, толико да су многи помишљали да заложу ватру како би се угрејали.⁴⁶

³⁶ Аноним, „Може ли Београд бити потпуно чиста варош”, *Ново време*, 15. јун 1941, 4; Љ. С., „Борба против прашине: општинске прскалице поливају цео низ београдских улица”, *Ново време*, 15. јун 1941, 5.

³⁷ Аноним, „Сава се повукла у корито”, *Ново време*, 19. јун 1941, 3.

³⁸ Драган Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату* (Београд : Институт за новију историју Србије, 2002), 172–178.

³⁹ Московљевић, *Дневник*, 583, 585.

⁴⁰ Аноним, „Преко 2.000 купача било је јуче на београдским плажама”, *Ново време*, 27. јун 1941, 5.

⁴¹ Аноним, „Киша је причинила извесне штете усевима у Тамнави”, *Ново време*, 4. јул 1941, 4.

⁴² Т. Р., „Штете од олује и бујица у Ужичкој Пожези”, *Ново време*, 5. јул 1941, 5.

⁴³ Б. М., „Гром убио жену и два вола”, *Ново време*, 5. јул 1941, 5.

⁴⁴ И. А. М., „Киша нанела штете усевима у околини Аранђеловца”, *Ново време*, 5. јул 1941, 5.

⁴⁵ Д. В., „Тродневна киша у Београду”, *Ново време*, 12. јул 1941, 5.

⁴⁶ Московљевић, *Дневник*, 588.

Кишовито време није било погодно за пољопривреду. Међутим, свеже лето било је добро због ограничења ширења зараза и због мање потрошње воде у Београду, у којем су водоводне и санитарне мреже биле покидане. Окупациона власт је средином јуна 1941. године најављивала да ће ти послови бити готови пре летњих жега.⁴⁷ Кишно и хладно, а потом топло и спарно време погодновало је и „маларичним рецидивима”.⁴⁸

Упртаво у то доба, крајем јуна и почетком јула 1941, у Србији се формирају и први партизански одреди, који брзо прерастају у герилске формације од неколико стотина бораца, који су непрестано боравиле на отвореном простору.⁴⁹

Са одмицањем лета није дошло до метеоролошке стабилности. Велико невреме захватило је Србију половином јула 1941. године. Околина Крагујевца претрпела је озбиљну штету. Огромне бујице воде однеле су мостове, а сељацима читаве пластове сена.⁵⁰ Киша у Поморављу падала је три дана, од 12. до 14. јула, условивши велике поплаве.⁵¹ „Провала облака” и јака киша поплавила је усеве и у Рамском срезу.⁵² У исто време киша, олуја и град, нанели су штету жити, кукурузу, грождју и свим другим усевама у околини Младеновца.⁵³ Мачва није била толико погођена олујама, али киша је стално ометала жетву.⁵⁴

После великих киша, дошле су огромне врућине. Код Умке је 17. јула измерено +44°C.⁵⁵ Све то условило је честе олује. Током једног таквог невремена, 18. јула, срушио се авион генерала Шредера, немачког заповедника Србије. Окупациона штампа је у први мах писала како је повређени генерал добро.⁵⁶ Убрзо је преминуо.⁵⁷

Олујни ветар у Београду одувао је и шатру једног циркуса, непосредно после завршетка представе, тако да нико није страдао.⁵⁸ Била је то пролазна летња непогода, коју је поново заменила „тешка” врућина. Нагли пораст температуре сметао је сазревању воћа, чији је род умањен.⁵⁹ Време је у јулу 1941. године углавном било веома променљиво, повремено чак и хладно.⁶⁰

⁴⁷ Д. С., „Радови на оспособљавању водовода”, *Обнова*, 11. јул 1941, 4.

⁴⁸ Др. М. А., „Маларија под плаштом стомачно-цревних и жучних оболења стварала је највише непријатности прошле недеље”, *Ново време*, 14. јул 1941, 4.

⁴⁹ Venceslav Glišić, *Užička republika* (Београд: Nolit, 1986), 37-38.

⁵⁰ С. М. С., „Поплаве у Крагујевцу и околини”, *Ново време*, 15. јул 1941, 4.

⁵¹ С. Г., „Штета од киша у околини Алексинца”, *Ново време*, 15. јул 1941, 4.

⁵² М. М., „Провале облака у Рамском срезу”, *Ново време*, 16. јул 1941, 4.

⁵³ М. М., „Два села код Младеновца страдала од града”, *Ново време*, 1. август 1941, 4.

⁵⁴ Московљевић, *Дневник*, 588.

⁵⁵ В. Р., „На Умци 44 степена”, *Ново време*, 18. јул 1941, 4.

⁵⁶ „Незгода војног заповедника у Србији”, *Ново време*, 19. јул 1941, 1.

⁵⁷ „Сахрана генерала фон Шредера”, *Ново време*, 7. август 1941, 1.

⁵⁸ Б. К., „Олуја срушила шатор циркуса 'Амар'”, *Ново време*, 19. јул 1941, 5.

⁵⁹ В. Ј., „Штета од сунчанице у Срезу посавском”, *Ново време*, 22. јул 1941, 3.

⁶⁰ Московљевић, *Дневник*, 590.

Иако су метеоролошке прилике биле необичне, становништво окупиране Србије највише је страховало од немачких одмазди услед акција партизана. Неколико стотина стрељаних током јула и више од 1.000 током августа, уз праксу јавног вешања убијених особа, имали су за циљ ширење страха и смањење подршке нападима на окупатора.⁶¹

Време се није побољшавало. Многобројне летње непогоде и олује редовно су праћене громовима. Код Обреновца је 25. јула током ноћи гром ударио у телеграфски стуб поред пруге, и том приликом настрадала су два чувара.⁶² Велика непогода задесила је Лајковац и околину 28. јула 1941. године. Ветар је чупао дрвеће, преврнуо вагоне на железничкој станици, а водена бујица однела је око 300 метара пруге.⁶³ Оркански ветар скидао је кровове са кућа и код Уба, поваљао летину, чупао дрвеће, омлатио шљиве, направивши озбиљну штету и чврстим грађевинама. Невреме је праћено јаком кишом са много громава.⁶⁴

Крајем јула и почетком августа киша је падала сваког дана. Тек 3. августа био је први потпуно топао дан, али се предвече небо наоблачило.⁶⁵ Почетком августа 1941. године јака киша са олујом погодила је и десну обалу Велике Мораве, али није нанела велику штету.⁶⁶ Неколико дана касније, 6. августа у послеподневним часовима, огромна олуја погодила је Тамнаву. Била је то друга летња непогода на том подручју. После огромних врућина, када је температура прелазила +40 °С, наишли су кишни облаци. Олуја је чупала дрвеће, односила кровове, севале су муње, у појединим домаћинствима стока је изгорела у запаљеним шталама, а ветар је свуда уништио летину.⁶⁷

Следећег дана олуја је погодила подручничка села Страгаре, Јарменовце, Војковце, Гуришевце, Манојловце, и варошицу Рудник. Оркански ветар био је праћен кишом и градом. Поломљено је дрвеће, уништени усеви, а воће ишчупано из корена. Водене бујице однеле су сеоске путеве и порушиле поједине куће.⁶⁸ У исто време олуја са кишом и градом погодила је и околину Краљева.⁶⁹

Непогоде и кишно време утицали су почетком августа 1941. године и на жетву жита. Наквашено пшенично зрно условило је слабији квалитет брашна, па и повремене несташнице хлеба.⁷⁰ Сељаци су истовремено избегавали да про-

⁶¹ Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, 43-47.

⁶² В. Ј., „Два чувара пруге настрадала од грома”, *Ново време*, 26. јул 1941, 4.

⁶³ С., „Велике непогоде у Лајковцу и околини”, *Обнова*, 30. јул 1941, 4.

⁶⁴ М. А., „Велика непогода над Убом и околином”, *Ново време*, 3. август 1941, 5.

⁶⁵ Московљевић, *Дневник*, 591.

⁶⁶ Б. Н., „Огромне количине млека са Кучаја остају неискоришћене”, *Ново време*, 2. август 1941, 4.

⁶⁷ М. А., „Тамнава поново страдала од града и олује”, *Ново време*, 7. август 1941, 5.

⁶⁸ М. К., „Страховита непогода опустошила многа рудничка села”, *Ново време*, 8. август 1941, 4.

⁶⁹ Д. Н., „Град, велик као орах – падао у околини Краљева”, *Ново време*, 10. август 1941, 4.

⁷⁰ „Један апел на грађанску солидарност”, *Обнова*, 11. август 1941, 5.

дају влажну пшеницу по ниским ценама, што је додатно утицало на несташицу хлеба у градовима.⁷¹

Кишни дани нису престали, а села око Јарменоваца по други пут су погођена великим невременом половином августа 1941. године. Олуја је праћена јаком кишом и градом.⁷² Право топло време настало је у седмици пре 17. августа, када је само једном падала киша.⁷³

Регистроване су и неуобичајене и ретке појаве код биљака. Почетком августа 1941. багрем је код Умке по други пут процветао. Сви су били изненађени таквом појавом, која се понекад дешавала у јесен, али не и у лето.⁷⁴ Половином августа у дворишту домаћина Радише Анђелковића код Умке по други пут је процветала крушка. Најављен је и род од заметка.⁷⁵ Крајем августа у селу Оплањићу код Крагујевца, у дворишту домаћина Радосава Стевановића, по други пут је процветала јабука. Сељаци су такво знамење тумачили као најаву оштре зиме.⁷⁶ Јабуке су почетком септембра по други пут процветале и у воћњаку Косте Стефановића из Аранђеловца, што је такође био предзнак да долази јака зима.⁷⁷

Кишно време није престало ни крајем августа 1941. године. Неуобичајена количина падавина изазвала је велике поплаве у сливу Велике Мораве. Надошла река није само плавила поља и пустошила насеља већ је одваљивала и обалу и односила велике комаде плодне земље.⁷⁸

Кишна јесен

Хладно време за крај лета и много падавина од 29. августа до 2. септембра условили су надолажење река и потока западне Србије. Герилци из оба покрета отпора били су исцрпљени и склањали се у куће и кафане по селима. Око 2. септембра поплава је у Пожешком пољу била огромних размера. Све до 22. септембра 1941. године у том делу земље киша је падала скоро сваког дана. Непрекидне падавине и честе магле ометале су сељаке у раду и демотивисале

⁷¹ П. Ц., „Објашњење 'Дириса' о тешкоћама у снабдевању хлебом”, *Ново време*, 14. август 1941, 5.

⁷² Р. М. С. „Четири села у околини Крагујевца страдала од града”, *Ново време*, 15. август 1941, 4.

⁷³ Московљевић, *Дневник*, 593.

⁷⁴ В. Р., „Багрем по други пут процветао”, *Ново време*, 5. август 1941, 4.

⁷⁵ В. Р., „Крушка по други пут цветала”, *Ново време*, 16. август 1941, 4.

⁷⁶ Р. М. С., „По други пут процветала јабука”, *Ново време*, 28. август 1941, 4.

⁷⁷ И. М., „Непознати разбојници убили претседника општине који их је пре тога у своме дому угостио”, *Ново време*, 3. септембар 1941, 4.

⁷⁸ Р. С., „Око три хиљаде хектара плодних поморавских њива и ливада лаповског атара опустошила је Велика Морава на простору између Багрдана и Свилајнца”, *Обнова*, 1. септембар 1941, 5.

их да започну озбиљније послове („Све се било узмутило у природи и нашим душама.”).⁷⁹ Западна Морава је у наредним данима поплавила и подручје између Чачка и Краљева, и нанела велики муљ у њиве.⁸⁰

То је време омасовљења партизанских одреда, сарадње са четницима и заједничке мобилизације у западној Србији. Крајем септембра и почетком октобра 1941. године покренуте су и неуспешне војне акције за ослобођење Шапца, Ваљева и Краљева, што је изазвало одмазду окупатора и колаборациониста.⁸¹

Све се дешавало у неповољним временским приликама. Кишу су пратиле праве временске непогоде, па је тако 3. септембра 1941. године због великих и јаких падавина код Умке поплавлена једна циглана, и усеви на пољима.⁸² У исто време олуја са кишом и градом направила је у селима око Букуље и Венчаца велику штету.⁸³ Пошто је три дана непрекидно падала киша, села у Посавини била су такође тешко погођена бујицама и поплавама.⁸⁴ У исто време страдао је крај око Лајковца и Ваљева, где је Колубара поплавила њиве и путеве.⁸⁵

Вода је тешко оштетила и пут Ваљево–Косјерић–Ужице, па је прекинут саобраћај.⁸⁶ Олуја је почетком септембра „беснела” и у северном Банату. Страдали су усеви и куће прављене од блата.⁸⁷ У исто време непрекидне кише падале су и у Шумадији, створивши бујице и поплаве на истим местим која су и током лета погођена непогодама. Уништени су путеви, многи усеви и трава. Све је било пуно муља и трулежи. Поред тога, време је веома захладнело, па су људи почели да носе зимска одела.⁸⁸ У целом региону владало је лоше време, а снег је пао на планине Рила и Витоша у Бугарској. У Софији је дувао веома хладан северни ветар, а ноћу је температура била свега +5 °С, што је било необично за почетак септембра.⁸⁹

⁷⁹ Славко Ј. Јоксимовић, *Дневник : 1941–1944* (Пожега: Жиравац, 2005), 9, 13

⁸⁰ Д. Н., „Морава поплавила од Чачка до Краљева”, *Ново време*, 11. септембар 1941, 4.

⁸¹ Glišić, *Užička republika*, 80-81.

⁸² В. Р., „Непогода оштетила многе куће и усеве на Умци”, *Ново време*, 4. септембар 1941, 4.

⁸³ И. А. М., „Селима око Букуљени и Венчаца нанела је непогода милионске штете”, *Ново време*, 5. септембар 1941, 4.

⁸⁴ В. Ј., „Бујице нанела велике штете селима у Посавини”, *Ново време*, 5. септембар 1941, 4.

⁸⁵ В. Ј., „Колубара је поплавила многа места и учинила велику штету”, *Ново време*, 6. септембар 1941, 4.

⁸⁶ „Прекид саобраћаја на државном и бановинском путу Техничког одељења”, *Ново време*, 5. септембар 1941, 4.

⁸⁷ М. С. П., „У северном Банату непогода је порушила многе куће и оштетила усеве”, *Ново време*, 5. септембар 1941, 4; Л. Н. М., „Непогода је у Банату нанела милионске штете”, *Ново време*, 7. септембар 1941, 4.

⁸⁸ „Већ четири дана киша непрестано пада у околини Крагујевца”, *Обнова*, 6. септембар 1941, 5; М. У., „Непогода у Срезу јасеничком нанела велике штете усевима”, *Ново време*, 7. септембар 1941, 4.

⁸⁹ „Снег у Бугарској”, *Обнова*, 6. септембар 1941, 14.

Пошто су у западној Србији падале јаке кише, често се дешавало да устаничка војска покисне до „голе коже”.⁹⁰ Сталне падавине нарушавале су здравље људи, јер није било шатора за заштиту.⁹¹ Партизански прогласи наглашавали су да њихове борце на терену редовно шибају киша и олује, али да не посустају у борби.⁹² Иако је су такви текстови у основи били пропаганда, они су ипак осликавали реалне метеоролошке промене. Веома хладно време продужило се до 14. септембра, а променљиво до 21. септембра, када је отоплило. Хладни облаци долазили су са севера, па су појединци помислили „да борбе у Русији утичу на време”.⁹³

Непосредно пред велике кише које су погодиле окупирану Србију забележено је неколико земљотреса. Најјачи потрес био је 30. августа 1941, године у 6 сати и 41 минут ујутро. Трајао је седам минута, са шест посебних удара, а епицентар земљотреса био је на планини Рудник. У Београду није било материјалне штете. Сличан потрес тла на Руднику десио се и 1927. године.⁹⁴

Пошто је 29. августа 1941. године генерал Милан Недић постао председник колаборационистичке владе, симболика земљотреса била је непријатна за окупациону управу. Посебно што је Рудник, највиша планина Шумадије, била и симболичко средиште српског „националног бића”.⁹⁵ Нови потрес уследио је већ 1. септембра, а епицентар је био 635 километара далеко од Београда.⁹⁶ У питању је био земљотрес у близини Букурешта, са потресима који су уследили и у наредним данима, што се осетило и у Банату.⁹⁷ Окупациона и колаборационистичка пропаганда потрудили су се да подрхтавање тла објасне на рационалан начин, јер се у Србији региструје на хиљаде земљотреса.⁹⁸ Средином септембра догодио се и земљотрес код језера Ван у Малој Азији.⁹⁹

Помрачења сунца и месеца такође имају посебно место у тумачењу историјских догађаја. Делимично помрачење месеца, 6. септембра, обухватало је и подручје Србије, док се потпуно помрачење сунца, 21. септембра 1941. године,

⁹⁰ Иван Драјић, „Партизански дневник”, *Гласник међуопштинског историјског архива* 13-14 (1979), 71.

⁹¹ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 1. Knj. 1, Borbe u Srbiji 1941* (Београд: Војноисторијски институт, 1949), 123.

⁹² *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије. Том 1. Књ. 2, Борбе у Србији 1941.* (Београд: Војноисторијски институт, 1952), 146.

⁹³ Московљевић, *Дневник*, 597.

⁹⁴ „Врло јак земљотрес у близини Београда”, *Обнова*, 30. август 1941, 7; „Врло јак земљотрес у близини Београда”, *Ново време*, 31. август 1941, 3.

⁹⁵ Милош Тимотијевић, „’Патриотски’ и ’реалан’ простор: подручје планине Рудник у Краљевини Југославији (1918-1941)”, *Зборник радова Народног музеја XLII* (2012), 73-88

⁹⁶ „Јак земљотрес забележен у Београду”, *Ново време*, 3. септембар 1941, 5.

⁹⁷ „Потрес у Букурешту”, *Обнова*, 6. септембар 1941, 14.

⁹⁸ Др. В. М., „Борба са земљотресима”, *Ново време*, 7. септембар 1941, 5.

⁹⁹ „Земљотрес у Малој Азији”, *Ново време*, 17. септембар 1941, 5.

није видело западно од Азовског мора. Ти догађаји најављени су неколико година пред рат, о чему је београдска дневна штампа опширно и често писала.¹⁰⁰

Објављивана су и народна веровања у вези с таквим појавама, нарочито симболика која је пратила политичке догађаје.¹⁰¹ Иако код српског народа у доживљају прошлости постоји повезивање астрономских појава и политичких и војних збивања, такав модел размишљања и закључивања ипак није пратио све догађаје. Тако је, на пример, помрачење сунца током Церске битке 1914. године остало без већег утицаја на колективни доживљај прошлости иако је о томе писала тадашња штампа, па чак и најављивала будуће сличне догађаје.¹⁰²

Помрачење месеца 1941. године поклапало се са рођенданом краља Петра II Карађорђевића (6. септембар), а помрачење сунца са црквеним празником Малом Госпојином, рођењем Богородице (21. септембар). Окупациона штампа није коментарисала те догађаје иако се помрачење сунца одиграло на простору Совјетског Савеза. Зато је писано о пурпурним зрацима који су се појављивали на унутрашњим зидовима цркве Светог Марка у Београду. Почевши од Крстовдана (27. септембар), сваког дана око 16 часова појављивала се „бенгалска ватра”. Није прећутано да је у питању преламање светлости, нити је подстицан осећај да је реч о „чуду”, али није ни сузбијана потреба људи да долазе у храм и посматрају те сцене.¹⁰³ У контексту устанка у Србији, 1941. године, ти догађаји нису оставили траг у колективном памћењу, нити су савременици на њих обраћали пажњу.

Колаборационисти су истицали проблем „лажних пророка” из међуратног периода, те „греха народа” који их је следио на путу у пропаст, па су захтевали да се Срби уразуме.¹⁰⁴ Како је рат одмицао, људи су почели „озбиљније” да посматрају небеске појаве и да предсказују „одлучујуће” догађаје. Ширила су се и најразличитија пророчанства везана за завршетак рата, и нумеролошка тумачења дневнополитичких догађаја. Појавили су се и бројни астролози оспособљени за разјашњење појединачних судбина.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Ђорђе Николић, „Идуће помрачење сунца биће 1961”, *Време*, 18. јун 1936, 4; Аноним, „Помрачење сунца биће 21. септембра 1941. године”, *Правда*, 13. јул 1939, 9; Аноним, „Помрачење сунца 1941. године”, *Време*, 12. октобар 1939, 14; Аноним, „Данас ће наступити помрачење сунца”, *Време-забавник*, 2. октобар 1940, 2; Аноним, „Помрачење сунца 1941. године”, *Време*, 27. октобар 1940, 2;

¹⁰¹ Бранимир Малеш, „Звездано небо у нашем народу из околине Жиче”, *Време*, 6. јануар 1933, 22; Радован Казимировић, „Како наш народ гледа на небеске појаве”, *Време*, 19. јун 1936, 2.

¹⁰² Аноним, „Наше небо”, *Пијемонт*, 21. октобар 1914, 2; Аноним, „Последњег дана Церске битке запажено је помрачење сунца”, *Правда*, 18. август 1939, 4.

¹⁰³ Ђ. И., „Појава необичне светлости у цркви Св. Марка”, *Ново време*, 5. октобар 1941, 5.

¹⁰⁴ Ј. Сарачевић, „Пророчтво и народ”, *Наша борба*, 4. јануар 1942, 2.

¹⁰⁵ Наташа Милићевић, Душан Никодијевић, „Свакодневни живот у окупираном Београду 1941–1944.”, *Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944. : искуство једног Београђанина*, пр. Наташа Милићевић (Београд, Институт за новију историју Србије, 2011), 56–57.

За разлику од астрономских појава, хладноћа није могла да се игнорише. Због неуобичајено ниских температура и саме окупације, у којој је владала права оскудица свих материјалних добара, Београђани су половином септембра 1941. године настојали на сваки начин да набаве дрво за огрев.¹⁰⁶ Многи су већ тада одлучили да секу стабла по парковима.¹⁰⁷ Стрепња је била потпуно оправдана, јер од 23. септембра до 22. новембра 1941. огревна дрва углавном нису ни допремана у Београд.¹⁰⁸

И село је имало своје проблеме. Киша је у првој половини септембра 1941. падала сваког дана, а ниске температуре и влажност негативно су утицали на усеве.¹⁰⁹ Вода је прелила корита река, и повукла се тек у другој половини месеца.¹¹⁰ Све до краја септембра било је хладно иако сунчано, а у Босни је пао снег.¹¹¹

Окупациона штампа је најаву хладне зиме илустровала и причом са планине Букуље, на којој су вукови растргли једно дете које је чувало овце. Миодраг, син Чедомира Величковића из села Гара код Аранђеловца, није на време реаговао на упозорења других чобана, и није успео да побегне испред вукова, који су заклали и 11 оваца. Сељаци у хајци са секирама нису успели да спасу дете и овце. Рана појава вукова тумачена је најавом веома хладне зиме.¹¹² То је истовремено била прича која је упозоравала све људе да се чувају и других „вукова” – устаничке војске.

Крајем септембра и почетком октобра 1941. године време је у Србији било лепо, без падавина и исувише топло за то доба године. Све се променило 12. октобра, када се температура у Београду током ноћи спустила на +3 °C.¹¹³ После јаке кише, почео је да духа веома хладан ветар и 13. октобра пао је први снег. Није се дуго задржао, али људи су морали да обуку капуте.¹¹⁴ Није била довољна само дебела одећа, јер је у кућама било хладно, а није било огрева. Људи на београдској периферији искрчили су истог дана када је захладнело паркове и дрвеће на улицама у свом крају. Сеча је понекад организована појединачно, а некад и у групама од 100 људи.¹¹⁵

Хладноћа је у унутрашњости окупиране Србије због близине високих планина била још израженија. Непрестана киша, која је прешла у снег, падала је и

¹⁰⁶ М.Скрбић, „Око огрева за зиму”, *Обнова*, 13. септембар 1941, 6.

¹⁰⁷ *Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944*, 72–75.

¹⁰⁸ „Снабдевање Београда огревом”, *Обнова*, 12. децембар 1941, 5.

¹⁰⁹ А. Ђ., „Горњој Ресави прети опасност од непогода”, *Ново време*, 18. септембар 1941, 4.

¹¹⁰ В.Р., „Сава је почела последњих дана да опада”, *Ново време*, 24. септембар 1941, 4.

¹¹¹ Московљевић, *Дневник*, 597.

¹¹² И. А. М., „Вукови на планини Букуљи растргли чобанче”, *Ново време*, 1. октобар 1941, 4.

¹¹³ *Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944*, 76; Московљевић, *Дневник*, 599.

¹¹⁴ Аноним, „Зима је на прагу...”, *Обнова*, 13. октобар 1941, 6; Аноним, „Прве снежне пахуљице падале су јуче у Београду”, *Ново време*, 14. октобар 1941, 5.

¹¹⁵ Аноним, „Грађани Булбудера искрчили су јуче свој парк”, *Обнова*, 14. октобар 1941, 3; Аноним, „Ни багреми на Чубури нису поштеђени!”, *Обнова*, 16. октобар 1941, 4.

на Суворобору 13. и 14. октобра 1941. године. На вишим планинским пределима пало и до пола метра снега.¹¹⁶ Права мећава захватила је партизана и четнике који су 13. октобра били на опсади Краљева. Падавине су престале сутрадан.¹¹⁷ Прво јутро после снега било је веома хладно, тло и вегетација били су смрзнути, а борци нису смели да ложе ватру да се угреју.¹¹⁸ За неколико дана време је поново било топлије, а истопљени снег створио је велико блато.¹¹⁹ Монаси који су избегли из Жиче на планину Столове морали су на напусте земунице које су ископали, јер су због великих падавина брзо напуњене водом.¹²⁰

Снег је пао и у Крушевцу, али се због влажне земље брзо отопио. Међутим на оближњој планини Јастребац снег се задржао, и на Кучајским планинама у источној Србији, где је падао два дана узастопце.¹²¹ Слично је било и код Гациног Хана, где је после изузетно топлог времена пао снег и задржао се на планинама. Сељаци нису памтили да се тако нешто десило у претходних неколико деценија, али су били уверени да је то само пролазни хладни талас.¹²² У Словенији је такође падао снег, и на неким местима било га је до колена.¹²³

Велика немачка казнена експедиција у западној Србији такође је имала проблема због времена. Када су кренули у напад на устанике 11. октобра, била је врућина са много прашине. После тога, од 28 дана борбе, чак 21 дан био је кишовит. Тако је 17. октобра због јаке кише прекинуто „чишћење” терена. Киша није престала ни наредних дана, али акције нису заустављане.¹²⁴

Честе кише и поплаве оштетиле су усеве, а на неким местима је услед великих вода дошло до премештања речних корита. Велика Морава се тако код Ћуприје вратила у старо корито, које је давно напустила, па су сељаци поново дошли до обрадиве земље.¹²⁵ Градови нису имали такве проблеме, али је хладно време делимично утицало да спречавање ширења заразе. Београд није имао

¹¹⁶ Јоксимовић, *Дневник*, 37, 43, 56.

¹¹⁷ Средоје Ковачевић, „Ратни дневник Средоја Ковачевића”, у: Ратко Триповић, *На шинама : железница и железничари Чачка 1906–1945* (Чачак: Међуопштински историјски архив: Дом железничара, 1983), 120–121; Давидовић, Тимотијевић, *Осветљавање истине*, 473.

¹¹⁸ Давидовић, Тимотијевић, *Осветљавање истине*, 513.

¹¹⁹ Милован Вуловић, „Дневник Наде Симовић”, *Зборник радова Народног музеја III* (1972), 220. (203–250).

¹²⁰ Архимандрит Јован Радосављевић, *Живот и страдања Жиче и Студенице пред рат, под окупатором и после рата (1938–1945)* (Нови Сад: Беседа, 2003), 147.

¹²¹ М. Ј., „Планина Јастребац под снегом”, *Ново време*, 18. октобар 1941, 4; Б.И., „Виногради набављају шећер за заслађивање шире”, *Ново време*, 18. октобар 1941, 4.

¹²² Ј. Р., „Снег покрио необране винограде”, *Ново време*, 21. октобар 1941, 4.

¹²³ Tone Vidmar Luka, „Krimski partizani”, *1941–1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe. Knj. 1* (Београд: Војноиздavaчки завод, 1975), 390.

¹²⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 12. Knj. 1, Dokumenti Nemačkog Rajha 1941* (Београд: Војноисторијски институт, 1973), 498, 514, 523, 548.

¹²⁵ В.Д.Николић, „Морава је донела Остриковчанима земљу коју им је била одузела”, *Ново време*, 17. октобар 1941, 4.

довољно људи ни кола за одвожење ђубрета, које се зато обично није износило и више од месец дана, што је стварало несносан смрад око кућа и стамбених зграда.¹²⁶

Нагло захлађење у октобру протерало је са улица и продавце бозе, сладоледа, лимунаде и куваних кукуруза.¹²⁷ У последњој недељи октобра просечна температура у Београду била је свега +5 °C.¹²⁸ Набавка огревног дрвета постала је основни проблем. Колаборационистичка управа и окупациона власт нису могле да обезбеде огрев, али су зато спречавале бесправну сечу стабала у околини Београда и одузимали такво дрво.¹²⁹ Казне нису утицале на људе који су секли дрвеће по парковима, поред улица, откидали дрвене ограде. Узимане су даске и греде и са склоништа која су пред Априлски рат копана на многим местима у Београду.¹³⁰ Власт је реаговала са закашњењем, али је ускоро оштро запретила свима који неовлашћено секу дрвореде, паркове и стабла у граду и на речним адама, напомињући да ће ако треба употребљавати и ватрено оружје.¹³¹

Време се није битније променило. Упорна јесења киша падала је 27. октобра у Мачви и Шапцу.¹³² Огромне падавине условиле су поплаве, а расквашено земљиште у Мачви претворило се у мочвару. То је спречило Немце да у Засавици, на месту где су 12. и 13. октобра стрељали Јевреје и Роме, подигну огроман логор (дужине 12 и ширине 3,5 километара), у који су намеравали да сместе 50.000 Срба са устаничког подручја. Планирано је да по узору на концентрационе логоре у Немачкој капацитет прошире на чак 500.000 затвореника. Сви радови обустављени су 28. октобра, када је одлучено да се отвори логор на Сајмишту.¹³³

Кишовито време омело је грађевинске радове, али није стрељања. Од краја септембра до краја октобра 1941. године Немци су у Мачви, Подрињу, Краљеву, Крагујевцу и Београду убили око 10.000 људи.¹³⁴ Хиљаде стрељаних сахрањено је у плитке блатњаве гробове. После масовне одмазде у Краљеву, у октобру 1941. године, на многим хумкама били су помешани блато и крв, па је

¹²⁶ „Општина препоручује кућевласницима да набаве канте за ђубре”, *Ново време*, 17. октобар 1941, 5; Аноним, „Београдска општина реорганизује службу за одржавање чистоће града”, *Ново време*, 14. јануар 1942, 5.

¹²⁷ Анионим, „Кроз Београд...”, *Обнова*, 21. октобар 1941, 7.

¹²⁸ Московљевић, *Дневник*, 601.

¹²⁹ „Снабдевање Београда огревним дрвом”, *Ново време*, 21. октобар 1941, 4.

¹³⁰ Аноним, „Свет се брине за огрев...”, *Обнова*, 28. октобар 1941, 5.

¹³¹ Аноним, „Неовлашћена сеча дрвећа по парковима и на адама биће силом спречена”, *Ново време*, 30. октобар 1941, 5.

¹³² Бабовић, *Летопис Шапца*, 116.

¹³³ Milan Koljanin, „Srbija u Nemačkom 'Novom poretku' 1941–1942“, *Istorija 20. veka 1* (2011), 79.

¹³⁴ Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, 58-69.

земља добила црвенкасту боју.¹³⁵ Хладна киша непрестано је падала 26. и 27. октобра у долини Западне Мораве код Краљева, а са ниским температурама спуштала се и магла, нарочито у јутарњим сатима. Први „диван и ведар” дан био је 1. новембар 1941. године.¹³⁶

Тешка окупација и оскудица додатно су оптеретили сиромашне породице, чији су најмлађи чланови морали да буду испомоћ у раду, укључујући и набавку огрева. Дешавало се да деца и нестану. Тако се после одласка у сечу дрва на Звездари, кући нису вратили Никола Станишић и његов друг Душан Срећковић. Полиција је окривљавала родитеље што су „напустили” децу и о њима нису водили рачуна, јер је пријављивано много нестанака.¹³⁷ И у наредним годинама окупације деца су често нестајала, па се проширила гласина о њиховом отимању и клању како би се направиле кобасице.¹³⁸

Рана зима

Прва три дана новембра 1941. године била су ведро и без падавина, а онда је почела киша, која је у потпуности расквасила терен. Време није било хладно, али је због кише велико испарење у западној Србији стварало загушљивост, што је било нарочито непријатно, јер није било ветра.¹³⁹ Лоше време појачавало је депресивно расположење, условљено тешком окупацијом и почетком грађанског рата између партизана и четника. На самом терену борци обе формације данима су гацали по блату, покисли до голе коже.¹⁴⁰ Хладно време и киша најавили су и рани долазак зиме.¹⁴¹ Већ 7. новембра 1941. снег се белео на свим планинама западне Србије. И у наредним данима грађански рат одвијао се по киши, снегу и ветру.¹⁴² У Шапцу је 14. новембра забележена јака мећава.¹⁴³

За људе у окупираним градовима, посебно Београду, најважнији проблем био је огрев. Несташица дрвета стварала је проблеме не само због утопљавања

¹³⁵ Силвија Крејаковић, *Идентитети жртва стрељаних у Краљеву октобра 1941.* (Београд : Музеј жртва геноцида, 2013), 51.

¹³⁶ Ковачевић, „Ратни дневник...”, 123–125; Давидовић, Тимотијевић, *Осветљавање истине*, 460.

¹³⁷ Аноним, „Нестала два дечака који су секли дрва код Звездаре”, *Ново време*, 30. октобар 1941, 5.

¹³⁸ Милићевић, Никодијевић, „Свакодневни живот у окупираном Београду 1941–1944.”, 55.

¹³⁹ Јоксимовић, *Дневник*, 65.

¹⁴⁰ Ковачевић, „Ратни дневник...”, 125–127; Давидовић, Тимотијевић, *Осветљавање истине*, 463.

¹⁴¹ Московљевић, *Дневник*, 602.

¹⁴² Јован Стаматовић, „Друга пожешка чета”, *Ужичка република : записи и сећања. [1]* (Титово Ужице : Народни музеј : Музеј устанка 1941, 1981), 238; Јоксимовић, *Дневник*, 74–75; Давидовић, Тимотијевић, *Осветљавање истине*, 464.

¹⁴³ Бабовић, *Летопис Шапца*, 119.

станова већ је ометала и рад пекара.¹⁴⁴ Београђани су тек сваки трећи или четврти дан успевали да добију хлеб.¹⁴⁵

Пошто је Србија била захваћена устанком, а привредни простор Југославије разбијен, многа подручја за довоз дрвета нису била доступна. Зато је општинска власт у Београду организовала сечу дрва на речним адама. Међутим, због непрестаних киша Сава је нагло надошла три, а Дунав два и по метра изнад нормалног водостаја. Сеча дрва започета 27. октобра морала је да се обустави. Река је са Аде Циганилије однела и 100 кубних метара исечених стабала, а део тог дрвета хватан је чамцима.¹⁴⁶

Киша која је на неким местима прешла у снег, утицала је и на пољопривредне послове. Сетва јесењих усева каснила је, а грожђе није сазрело.¹⁴⁷ У Заплању снег је три пута падао већ у октобру, да би се почетком новембра задржао на тлу и добио висину.¹⁴⁸ Због непрестане кише каснила је сетва пшенице у Банату, а Тамиш је код Панчева надошао три метра преко „нормале”.¹⁴⁹ У Посавини, где су према вестима од 11. новембра кише падале већ 20 дана, излиле су се Сава и Колубара и поплавиле плодну земљу.¹⁵⁰

Градови су имали друге проблеме. Недостатак огрева приморао је општинску управу у Београду да настави са сечом дрва на речним адама упркос киши, ветру и поплави. Окупациона власт је натерала око 200 људи да гази хладну воду до колена како би узели раније исечена и сложена дрва.¹⁵¹ Огрев је постао драгоцен, па су забележене и многе крађе.¹⁵²

Затим је почела да дува кошава. У прва три дана ветар није био много јак, али је ипак срушио зид једне оштећене зграде и том приликом погинуле су две девојке. Покидане су жице за пренос струје, чамци на рекама су превртани, а возови каснили.¹⁵³ Четвртог дана, 14. новембра, ветар се појачао, почео је да пада снег, што је створило велику мећаву. Под ударима ветра људи су падали по улицама, обустављен је трамвајски саобраћај, рушили су се димљаци, поново су покидане жице за пренос струје. Није било ни аутомобила, а на улицу је излазио само ко је морао.¹⁵⁴ Тог четвртог дан кошаве температура у Београду пала је на -6 °C, а петог дана било је -3,5 °C. Зидови оштећених кућа наставили су да се

¹⁴⁴ Д. Св., „Порука министра Олћана Београђанима”, *Ново време*, 5. новембар 1941, 3.

¹⁴⁵ Милићевић, Никодијевић, „Свакодневни живот у окупираном Београду 1941–1944.”, 22.

¹⁴⁶ Д. Вуч., „Снабдевање Београда огревом”, *Ново време*, 7. новембар 1941, 5.

¹⁴⁷ М. И., „Рђаво време спречава сетву”, *Ново време*, 12. новембар 1941, 4.

¹⁴⁸ Ј. Р., „Трећи снег у Заплању”, *Ново време*, 8. новембар 1941, 4.

¹⁴⁹ В. М., „Тамиш је надошао”, *Ново време*, 13. новембар 1941, 4.

¹⁵⁰ В. Ј., „Колубара се излила код Обреновца и полавела велики део земљишта”, *Ново време*, 13. новембар 1941, 4.

¹⁵¹ Ј. О., „Огрев Београда”, *Ново време*, 13. новембар 1941, 5.

¹⁵² „Зима је на прагу”, *Обнова*, 13. новембар 1941, 4.

¹⁵³ Ј. О., „Штете које је кошава причинила за ова три дана”, *Ново време*, 14. новембар 1941, 5.

¹⁵⁴ Д. В., „Страшна мећава над Београдом”, *Ново време*, 15. новембар 1941, 5.

руше, а речни саобраћај на Сави и Дунаву обустављен је. Због ветра, поледице и снега поједни возови нису саобраћали, а многи су каснили. Снажан ветар и даље је кидао жице за струју и телефоне.¹⁵⁵ Оборени плотови на Булбудеру и Чубири брзо су однети за огрев тако да није било потребе да се поправљају.¹⁵⁶ Снег је 14. новембра вејао и у западној Србији.¹⁵⁷

Тек 15. новембра кошава је „мало попустила”, али је и даље дувала, што је појачавало осећај хладноће.¹⁵⁸ Снег је престао да пада 17. новембра, кошава није дувала, са појавом сунца порасла је температура, па се саобраћај нормализовао.¹⁵⁹ Иако је било топлије, снег је следећег дана поново почео да пада, а таква „лапавица” створила је проблеме на свим улицама и тротоарима.¹⁶⁰ Крајем новембра време у престоници било променљиво, углавном хладно и облачно, да би 29. новембра био топао и пријатан дан. Почетком децембра опет је захладнело, па је почео да пада и снег.¹⁶¹

Слично је био и у другим деловима Србије. Снег је већ половином новембра пао на брда и планине око Сењског рудника, а у Нишу је у другој половини месеца ветар са снегом ометао саобраћај.¹⁶² Тло је било потпуно расквашено, што је успоравало кретање људи, нарочито герилаца, који су започели грађански рат („блато нас је удавило”).¹⁶³ У околини Ваљева биле су велике магле, које су на тренутак заустављале борбе.¹⁶⁴ Партизани и четници водили су сукобе по лошем времену, а мраз и падавине утицали су на морал обе формације. Нарочито на четнике, којима су у време велике хладноће и оскудице муниције официри сугерисали да се „притрпе”. Почетком децембра 1941. године партизани су под ударом немачких и колаборационистичких снага морали да се повлаче, а колоне бораца пролазиле су кроз западну Србију по хладном времену (-7 °C). Многи су били слабо обучени, углавном гладни, често и болесни.¹⁶⁵ Они који су остали

¹⁵⁵ В. Ч. Ј., „Престоница под белим покривачем”, *Обнова*, 14. новембар 1941, 5; Д. Вуч., „Кошава је искидала у Београду велики број телефонских и електричних жица, а речни саобраћај морао је бити обустављен”, *Ново време*, 16. новембар 1941, 5.

¹⁵⁶ „Ноћас је кошава у престоници начинила доста штете”, *Обнова*, 13. новембар 1941, 4.

¹⁵⁷ Ковачевић, „Ратни дневник...”, 129.

¹⁵⁸ *Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944*, 83.

¹⁵⁹ С. М. Ј., „После кошаве сунчан дан”, *Ново време*, 18. новембар 1941, 5.

¹⁶⁰ Д. С. В., „Снег је јуче поново падао у Београду”, *Ново време*, 19. новембар 1941, 5; Д. В., „Снег се топи”, *Ново време*, 20. новембар 1941, 5.

¹⁶¹ *Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944*, 85.

¹⁶² Б. Н., „Снег у околини Ћуприје”, *Ново време*, 16. новембар 1941, 4; М. С., „Снежни сметови у Нишу ометају саобраћај”, *Ново време*, 21. новембар 1941, 4.

¹⁶³ Вуловић, „Дневник...”, 232.

¹⁶⁴ Драјић, „Партизански дневник”, 88.

¹⁶⁵ Јоксимовић, *Дневник*, 81.

на терену које је заузео окупатор са квислиншким јединицама мучио је снег не само због хладноће већ и због откривања трагова.¹⁶⁶

За становнике Београда велики проблем било је обезбеђивање грејања. Док је дувала кошава, велике групе људи (често предвођених женама) посекле су многа стабла. Општинска власт хватала је „кривце” и осуђивала их на затвор и принудни рад.¹⁶⁷ Претње и казне нису много вределе, јер су сви због велике хладноће „меркали” стабла која су намеравали да посеку, посебно жене.¹⁶⁸ За спречавање сече паркова употребљавано је и оружје.¹⁶⁹ Кажњавани су и сељаци који су без дозволе секли своју приватну шуму, и ону у државном поседу.¹⁷⁰

Село је имало другу врсту проблема, јер су после топљења снега, реке поново надошле и поплавиле многе њиве.¹⁷¹ Хладно пролеће са снегом у априлу, кишно лето са мало сунца, а затим јаке јесење кише и рани снег условили су слаб род грожђа.¹⁷² После великих јесењих падавина, температура је нагло пала, а расквашена земља брзо се смрзла, тако да је на неким местима само четвртина јесењих усева посејана. Све је одложено за пролеће.¹⁷³

Грејање у хладне дане није могло да се одложи, па је општинска власт у Београду 1. децембра организовала сечу дрва у Кошутњаку и на речним адама, где је рад због поплаве обустављен још 12. новембра. Мраз је стврдно земљу поред реке, па су се дрва могла сећи без проблема. Све је било ужурбано, јер је нови снег могао да обустави рад као поплава у претходном месецу.¹⁷⁴

Већи мразеви почели су 30. новембра, а 1. децембра у Београду је поново пао снег, али није пореметио саобраћај. Температура је ујутро била -4°C , а у подне -1°C .¹⁷⁵ Тај снег брзо се отопио, а крајем децембра поново је падао, али ни он се није дуго задржао.¹⁷⁶ У Београду је од 7. до 26. децембра температура

¹⁶⁶ Давидовић, Тимотијевић, *Осветљавање истине*, 480–481.

¹⁶⁷ Д. В., „Похватане су коловође које су припремиле и извеле сечу воћњака школе ’Тирила и Методија’”, *Ново време*, 19. новембар 1941, 5.

¹⁶⁸ *Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944*, 82.

¹⁶⁹ Аноним, „Пажња грађанству”, *Обнова*, 19. новембар 1941, 2.

¹⁷⁰ М. Ј., „Строге мере за уништавање шума”, *Ново време*, 27. новембар 1941, 6.

¹⁷¹ В. Ј., „Сава и Колубара надолазе”, *Ново време*, 21. новембар 1941, стр. 4; В. Ј., „Вода се повлачи са посавских њива”, *Ново време*, 23. новембар 1941, 4; „Тамиш надошао код Панчева”, *Ново време*, 25. новембар 1941, 4.

¹⁷² М. Јерогијевић, „Овогодишња берба у Жупи била је једна од најгорих”, *Ново време*, 29. новембар 1941, 4.

¹⁷³ М. М., „Сетва пшенице у срезу Младеновачком”, *Ново време*, 29. новембар 1941, 4.

¹⁷⁴ Ј. Об. „Две стотине транвајџија ради на извлачењу дрва у Кошутњаку”, *Ново време*, 2. децембар 1941, 5.

¹⁷⁵ Д. В., „У Београду је јуче пао нов снег”, *Ново време*, 2. децембар 1941, 5.

¹⁷⁶ „Целог дана падао је јуче снег у Београду”, *Ново време*, 27. децембар 1941, 5; „Београд је јуче освануо сав под снежним покривачем”, *Ново време*, 28. децембар 1941, 5.

око поднева осцилирала око +10 °С, да би 28. децембра захладнело на -1 °С.¹⁷⁷ У Шапцу је 30. децембра забележено -12 °С.¹⁷⁸

На планинама је било много хладније, а снег је већ од половине новембра пратио грађански рат између партизана и четника, потом и немачко-колаборационистичку офанзиву на слободну територију. Целодневни боравак на отвореном простору покривеним дебелим снегом, и повремени удари ветра, додатно су отежавали кретање и борбу.¹⁷⁹

Крајем године велика хладноћа и снег били су и у Банату.¹⁸⁰ Нове падавине ометале су саобраћај и продужиле агонију људи који су били без огрева, али су биле добре за изниклу пшеницу, коју је без снежног покривача могао да оште-ти мраз.¹⁸¹ Сувомразица је нешто раније, крајем новембра 1941, била велики проблем и у западној Србији.¹⁸²

Почетком следеће године проблем сувомразице је „решен”. Зима 1941–1942. године била је нарочито сурова, са много падавина, а на пролеће су биле неуобичајено велике и дуготрајне поплаве. Висок водостај многих река разорио је мостове и путеве, поплавио њиве, одложио сетву, што је због забране гајења пољопривредних култура у заштитном појасу око путева и пруга, те због недостатка семена, машина и смањења фонда стоке за вучу, додатно умањило приносе. Због недостатка хране претила је глад, али она није могла да погоди окупатора, који је био потпуно јасан: „Ако неко треба да гладује, то могу бити само Срби, а не Немачка.”¹⁸³

Иако је 1941. година била препуна екстремних климатских промена, са најмање једним јаким земљотресом и већ раније најављеним помрачењем месеца, такве појаве у јавности нису повезане са драматичним војним и политичким догађајима. Као што ни савременици таквим дешавањима нису давали посебно значење, они нису ни у значајној и незваничној култури сећања на 1941. оставили било какав траг. Страдање људи после слома Краљевине Југославије у репресалијама окупатора, масовни геноцид над српским народом изван граница окупиране Србије, велики број избеглица, интернирање заробљеника,

¹⁷⁷ *Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944*, 85–101.

¹⁷⁸ Бабовић, *Летопис Шапца*, 121.

¹⁷⁹ Јован Марјановић, *Устанак и народно-ослободилачки покрет у Србији 1941* (Београд : Институт друштвених наука, Одељење за историјске науке, 1963), 367, 398–399; Драјић, „Дневник партизана”, 96; Звонко Вучковић, *Сећања из рата* (Крагујевац Погледи, 2001), 189.

¹⁸⁰ М. С. П., „Велика хладноћа у Банату”, *Ново време*, 30. децембар 1941, стр. 4.

¹⁸¹ М. Ј., „Пшеница почела да ниче”, *Ново време*, 26. децембар 1941, 4.

¹⁸² Ковачевић, „Ратни дневник...”, 85.

¹⁸³ Милош Тимотијевић, „Чачак под окупацијом 1941–1944. Привреда и друштво”, *Зборник радова Народног музеја ХХХ* (2000), 201, 214.

устанак, терор окупатора, затим грађански рат и слом слободне територије, уз општу оскудицу од хране до огрева, оставили су снажнији утицај на свест људи. Небеске појаве остале су у сенци много страшнијих земаљских дешавања.

Spisak izvora i literature

Naša borba, 1941.

Novo vreme, 1941.

Obnova, 1941.

Pijemont, 1914.

Pravda, 1939.

Vreme, 1933, 1936, 1939, 1940.

Davidović Goran, Timotijević Miloš, *Osvetljavanje istine : dokumenta za političku i vojnu istoriju Čačka. Knj. 1, 1938–1941*. Čačak: Narodni muzej : Istorijski arhiv; Kraljevo: Narodni muzej, 2006. (ćirilica)

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 1. Knj. 2, Borbe u Srbiji 1941. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1952. (ćirilica)

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 1. Knj. 1, Borbe u Srbiji 1941. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1949.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 12. Knj. 1, Dokumenti Nemačkog Rajha 1941. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1973.

Aksić Stanoje, „Razvoj NOP u lipljanskoj opštini 1941. godine”, *1941-1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe. Knj. 2*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1975, 297–308.

Aleksić Dragan, *Privreda Srbije u Drugom svetskom ratu*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, 2002. (ćirilica)

Antonijević Dragana, „’Okultna istorija’: predskazanja i verovanja o srpskim vladarima u znamenitim događajima u 19. veku”, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 7, 1 (2000), 1–22. (ćirilica)

Babović Grigorije, *Letopis Šapca : 1933-1944*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije; Šabac: Biblioteka šabačka, 2010. (ćirilica)

Božović Branislav, *Beograd pod komesarskom upravom 1941. godine*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1998. godina.

Drajić Ivan, „Partizanski dnevnik”, *Glasnik međuopštinskog istorijskog arhiva* 13-14 (1979), 70-102. (ćirilica)

Ferguson Najl, *Moć novca : novac i moć u savremenom svetu 1700–2000*. Beograd: Službeni glasnik, 2012. (ćirilica)

Glišić Venceslav, *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941-1944*. Beograd: „Rad”, 1970. (ćirilica)

- Glišić Venceslav, *Užička republika*. Beograd: Nolit, 1986.
- Janković Nenad Đ., *Astronomija u predanjima, običajima i umotvorinama Srba*. Beograd: SANU odeljenje društvenih nauka: Naučna knjiga, 1951. (ćirilica)
- Joksimović Slavko J., *Dnevnik : 1941–1944*. Požega: Žiravac, 2005. (ćirilica)
- Katić Milivoje, „Sećanje na formiranje i rad partijske organizacije u Bačevcu kod Beograda”, *1941-1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe. Knj. 3*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1975, 477–490.
- Koljanin Milan, „Srbija u Nemačkom 'Novom poretku' 1941–1942“, *Istorija 20. veka* 1 (2011), 65–86.
- Kovačević Sredoje, „Ratni dnevnik Sredoja Kovačevića”, Ratko Tripković, *Na šinama : železnica i železničari Čačka 1906–1945*. Čačak: Međuopštinski istorijski arhiv: Dom železničara, 1983, 115–130. (ćirilica)
- Krejaković Silvija, *Identiteti žrtava streljanih u Kraljevu oktobra 1941*. Beograd : Muzej žrtava genocida, 2013. (ćirilica)
- Luka Tone Vidmar, „Krimski partizani”, *1941-1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe. Knj. 1*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1975, 386–392.
- Marjanović Jovan, *Ustanak i narodno-oslobodilački pokret u Srbiji 1941*. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 1963.
- Milićević Nataša, Nikodijević Dušan, „Svakodnevni život u okupiranom Beogradu 1941–1944.”, *Svakodnevni život pod okupacijom 1941–1944. : iskustvo jednog Beograđanina*, pr. Nataša Milićević. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2011, 17–64. (ćirilica)
- Moskvljević Miloš, *Dnevnik : 1916-1968*, pr. Momčilo Isić. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije : „Vizantija”, 2018. (ćirilica)
- Nikolić Kosta, *Istorija ravnogorskog pokreta 1*. Beograd, „Srpska reč”, 1999. (ćirilica)
- Petranović Petranović Branko, *Srbija u drugom svetskom ratu : 1939-1945*. Beograd : Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Radosavljević Jovan arhimandrit, *Život i stradanja Žiće i Studenice pred rat, pod okupatorom i posle rata (1938-1945)*. Novi Sad: Beseda, 2003. (ćirilica)
- Ristanović Rade, „Svakodnevica prvih meseci okupacije 1941. u člancima beogradskih Opštinskih novina”, *Istorija 20. veka*, 1 (2014), 95–110.
- Ristanović Rade, „'U službi građana' : komunalno pitanje u Beogradu na stranicama kolaboracionističke štampe”. *Kolaboracionistička štampa u Srbiji, knj. II*. Beograd : „Fgilib Višnjić”, 2017, 151–184. (ćirilica)
- Stamatović Jovan, „Druga požeska četa”, *Užička republika : zapisi i sećanja. [1]*. Titovo Užice : Narodni muzej : Muzej ustanka 1941, 1981, 234–241. (ćirilica)
- Stojanović Trajan, „Strukturne osnove milenarizma kod Južnih Slovena u XVII i XVIII veku“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 120 (2006), 21–34. (ćirilica)
- Stojanović Trajan, *Balkanski svetovi : prva i poslednja Evropa*. Beograd: Equilibrium, 1997.
- Svakodnevni život pod okupacijom 1941–1944. : iskustvo jednog Beograđanina*, pr. Nataša Milićević. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2011. (ćirilica)
- Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941 : uzroci i posledice poraza 2*. Beograd: Narodna knjiga; Ljubljana, Beograd: Partizanska knjiga; Titograd: Pobjeda, 1983. godina.

- Timotijević Miloš, „Čačak pod okupacijom 1941–1944. Privreda i društvo”, *Zbornik radova Narodnog muzeja XXX* (2000), 197–287. (ćirilica)
- Timotijević Miloš, „Dunuli su vihorni vetrovi’ : stavovi episkopa Nikolaja Velimirovića o Jevrejima, liberalizmu, komunizmu i nacizmu u štampi Žičke eparhije pred Drugi svetski rat”, *Naša prošlost* 8 (2007), 97–119. (ćirilica)
- Timotijević Miloš, „’Patriotski’ i ’realan’ prostor: područje planine Rudnik u Kraljevini Jugoslaviji (1918-1941), *Zbornik radova Narodnog muzeja XLII* (2012), 73-88. (ćirilica)
- Timotijević Miloš, *Dragiša Vasić i srpska nacionalna ideja, drugo dopunjeno izdanje*. Beograd: Službeni glasnik, 2019. (ćirilica)
- Timotijević Miloš, *Vek sumnje: religioznost u čačanskom kraju 1886-2008*. Čačak: Narodni muzej : „Legenda”, 2009. (ćirilica)
- Vučković Zvonko, *Sećanja iz rata*. Kragujevac Pogledi, 2001. (ćirilica)
- Vukčević Petar,, „Operacije jugoslovenskog vazduhoplovstva u ratu 1941”, *Glasnik srpskog istorijsko-kulturnog društva „Njegoš”*, 20, (decembar 1967), 7–26. (ćirilica)
- Vulović Milovan, „Dnevnik Nade Simović”, *Zbornik radova Narodnog muzeja III* (1972), 203–250. (ćirilica)

Summary

Miloš Timotijević, PhD

Celestial Signs and Earth Conditions: Astronomical Phenomena, Meteorological Changes and Geological Activity in Serbia in 1941

The movement of celestial bodies, climate changes and earthquakes have always affected people's lives. While astronomical phenomena is mainly related only to symbolic effects on human activities, meteorological changes and geological activities have a direct impact. Interpretations of such events, especially at turning points of history, often rely on a mythical way of thinking and making conclusions. 1945 was, in many ways, an apocalyptic year for the Serbian people, but, at the same time, it was marked by extreme climate changes, earthquakes and a lunar eclipse, to which have never been attributed any special meanings. The suffering of the people after the collapse of the Kingdom of Yugoslavia was of enormous proportions so that the celestial phenomena remained in the shadow of much more terrible events on Earth.

Key words: cold, heat, rain, snow, storm, earthquake, lunar and solar eclipse, war.